

Tożsamość (w) przestrzeni

Сущность пространства

пространство сущности

Studia dedykowane

Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

SCRIPTA ŁUŻNIANA

Tom II

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

Studia dedykowane
Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

Pod redakcją
Matyldy Chrzęszcz,
Kseni Dubiel
i Heleny Duć-Fajfer

Kraków

Matylda Chrząszcz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0003-4313-5995>

✉ matylda.chrzaszcz@uj.edu.pl

Ksenia Dubiel

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0002-7512-2235>

✉ ksenia.panas@uj.edu.pl

Helena Duć-Fajfer

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0001-9436-3846>

✉ helena.duc-fajfer@uj.edu.pl

© Copyright by individual authors, 2022

Recenzenci

dr hab. Andrzej Dudek, prof. UJ

Prof. Natalia Vesselova, University of Ottawa

Opracowanie redakcyjne

Irena Gubernat (j. polski), Yanina Ryier (j. rosyjski)

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-730-9 (druk)

ISBN 978-83-8138-731-6 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381387316>

Na okładce: mapa Moskwy, 1726 (www.rijksmuseum.nl)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Fot. Barbara Szczukin

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'B. Szczukin'.

TABULA GRATULATORIA

- Zbigniew Babik, Uniwersytet Jagielloński
Vsevolod Bagno, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Krzysztof Bak, Uniwersytet Jagielloński, Uni-
wersytet Sztokholmski / Stockholms
universitet
Katarzyna Bazarnik, Uniwersytet Jagielloński
Zofia Berdychowska, Uniwersytet Jagielloński
Krzysztof Bielawski, Uniwersytet Jagielloński
Piotr de Bończa Bukowski, Uniwersytet
Jagielloński
Dariusz Brodka, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Brzozowski, Uniwersytet Jagielloński
Renata Bura, Uniwersytet Jagielloński
Anna R. Burzyńska, Uniwersytet Jagielloński
Magdalena Wasilewska-Chmura, Uniwersytet
Jagielloński
Wojciech Chlebdą, Uniwersytet Opolski
Urszula Cierniak, Uniwersytet Humanistyczno-
Przyrodniczy im. Jana Długosza w Często-
chowie
Andrzej Dudek, Uniwersytet Jagielloński
Katarzyna Dybeł, Uniwersytet Jagielloński
Adam Fałowski, Uniwersytet Jagielloński
Lazar Fleishman, Uniwersytet Stanforda / Stan-
ford University
Dorota Gil, Uniwersytet Jagielloński
Pavel Glushakov, Ryga
Marek Hałaburda, Uniwersytet Papieski Jana
Pawła II
Agata Hołobut, Uniwersytet Jagielloński
Gabriella Elina Imposti, Uniwersytet Boloński /
Università di Bologna
Jadwiga Janaszek, Kielce
Maria Jodłowiec, Uniwersytet Jagielloński
Beata Kalęba, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Kapuścik, Uniwersytet Jagielloński
Lubov Kiselova, Uniwersytet w Tartu / Tartu
Ülikool
Jadwiga Kita-Huber, Uniwersytet Jagielloński
Anna Klimkiewicz, Uniwersytet Jagielloński
Maria Kłańska, Uniwersytet Jagielloński
Agnieszka Kocik, Uniwersytet Jagielloński
Alexandr Korablev, Doniecki Uniwersytet
Narodowy / Донецкий национальный
университет
Lesława Korenowska, Uniwersytet Pedagogicz-
ny w Krakowie
Lucyna Korycińska, Uniwersytet Jagielloński
Katalin Kroó, Uniwersytet Loránd Eötvös /
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Olga Kuptsova, Moskiewski Uniwersytet Pań-
stwowy / Московский Государственный
университет
Halina Kurek, Uniwersytet Jagielloński
Tatjana Kuzovkina, Uniwersytet Talliński / Tal-
linna Ülikool
Andrzej de Lazari, Uniwersytet Łódzki
Bohdan Łazarczyk, Uniwersytet Jagielloński
Lidia Macheta, Uniwersytet Jagielloński
Dina Magomedova, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Izabella Malej, Uniwersytet Wrocławski
Agnieszka Malska-Lustig, Uniwersytet
Jagielloński

- Elżbieta Mańczak-Wohfeld, Uniwersytet Jagielloński
- Maria Maślanka-Soro, Uniwersytet Jagielloński
- Gabriela Matuszek-Stec, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Michalak-Pikulska, Uniwersytet Jagielloński
- Roman Mnich, Uniwersytet Warszawski
- Galina Nefagina, Akademia Pomorska w Słupsku
- Arkadiy Neminushchiy, Uniwersytet Dyneburski / Daugavpils Universitāte
- Jakub Niedźwiedź, Uniwersytet Jagielloński
- Sylvia Nowak-Bajcar, Uniwersytet Jagielloński
- Ryszard Nycz, Uniwersytet Jagielloński
- Tereza Obolevitch, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Magdalena Ochniak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Oczkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Olaszek, Uniwersytet Łódzki
- Alexander Ospovat, Uniwersytet Kalifornijski / University of California
- Agnieszka Palej, Uniwersytet Jagielloński
- Ewelina Pilarczyk, Uniwersytet Jagielloński
- Irina Prokhorova, Moskiewski Uniwersytet Państwowy / Московский Государственный университет
- Elżbieta Przybył-Sadowska, Uniwersytet Jagielloński
- Wacław Rapak, Uniwersytet Jagielloński
- Renata Rodak, Uniwersytet Jagielloński
- Rozalia Sasor, Uniwersytet Jagielloński
- Yuliya Sergo, Udmurcki Uniwersytet Państwowy / Удмуртский государственный университет
- Elżbieta Solak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Sosień, Uniwersytet Jagielloński
- Elena Sozina, Uralski Uniwersytet Federalny / Уральский федеральный университет
- Ewa Stala, Uniwersytet Jagielloński
- Lidia Sudyka, Uniwersytet Jagielloński
- Jan Szczepaniak, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Włodzimierz Szturc, Uniwersytet Jagielloński
- Dorota Szumska, Uniwersytet Jagielloński
- Stanisław Śnieżewski, Uniwersytet Jagielloński
- Wanda Świątkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Marietta Turyan, Sankt Petersburg
- Anna Walczuk, Uniwersytet Jagielloński
- Jadwiga Waniakowa, Uniwersytet Jagielloński
- Halina Waszkielewicz, Uniwersytet Jagielloński
- Władysław Witalisz, Uniwersytet Jagielloński
- Natalia Vesselova, Uniwersytet Ottawski / University of Ottawa
- Grażyna Zając, Uniwersytet Jagielloński
- Marcin Ziomek, Uniwersytet Jagielloński

Spis treści

TABULA GRATULATORIA	5
BARBARA SZCZUKIN, MAŁGORZATA SZCZUKIN	
Biogram z bliskiej perspektywy nakreślony	7
HELENA DUĆ-FAJFER	
Wasilij Gieorgijewicz Szczukin – wszechstronny badacz i erudyta.....	11
SPIS PUBLIKACJI	19
WSTĘP.....	37
Введение	39
PRZESTRZEŃ GEOGRAFICZNA.....	41
ANDRZEJ ROMANOWSKI	
Pogranicze polsko-rosyjskie (do roku 1863). Zagadnienia i postacie	43
MAGDALENA DĄBROWSKA	
Ziemie niemieckie oczyma rosyjskich podróżopisarzy przełomu XVIII i XIX wieku – miejsca wspólne, miejsca różne (wokół <i>Listów Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 roku</i> Dmitrija Gorichwostowa)	55
Кристина Воронцова	
Польша в русской литературе постсоветского периода: обзор проблемы	67
Дечка Чавдарова	
Образ Коми в воспоминаниях болгарских строителей и лесорубов	77
Джон Даглас Клэйтон	
Гурзуф как <i>locus amoenus</i> в житнетворчестве А.С. Пушкина.....	89
Виктор Скрунда	
К истории русской меньшинственной идеи в межвоенной Польше (РОМ, 1934).....	101

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA	111
URSZULA TROJANOWSKA	
„Schody w pustkę” – przestrzeń i sen w opowiadaniu <i>Szatniarz</i> Jeleny Dołgopiat.....	113
Ксения Касаткина	
Психологическое пространство «подполья» в повести Ф.М. Достоевского <i>Записки из подполья</i>	125
Сергей Доценко	
Обезвельопал А.М. Ремизова как модель «внутренней эмиграции»...	139
Валерий Мильдон	
Эней и Анна. Пространства судьбы в <i>Энеиде</i> и <i>Анне Карениной</i>	151
Ксения Дубель	
Эго – Гео. Пространство личности или личность пространства? Заметки о ранних стихах Гео Шкурупия	163
MARIA MALEWSKA	
Pamięć i tożsamość w utworze Pavla Amnuela <i>Spowiedź</i>	173
PRZESTRZEŃ TEKSTUALNA	185
Аркадий Гольденберг	
Хронотоп праздника в метасюжете Гоголя	187
HELENA DUĆ-FAJFER	
Przestrzeń rosyjskości w literaturze łemkowskiej.....	201
Людмила Луцевич	
Хронотопический континуум поэмы Александра Пушкина <i>Цыганы</i>	217
Ольга Гриневич	
Полемика с усадебным текстом Л.Н. Толстого в романе М. Степновой <i>Сад</i>	231
Юрий Доманский	
Слово «сцена» в паратексте <i>Вишнёвого сада</i> А.П. Чехова. К вопросу о пространстве реально-художественном и пространстве реально-театральном в драматургическом тексте.....	243
Татьяна Автухович	
Экфрасис как способ формирования пространства смысла	255

PRZESTRZEŃ URBANISTYCZNA.....	267
KATARZYNA SYSKA	
O mitologii miasta w dramacie Jurija Kławdijewa	
<i>Obłok przypominający delfina.....</i>	269
BOGUSŁAW ŻYŁKO	
O pewnej reprezentacji wieczności (Uwagi o <i>Rzymie</i> Mikołaja Gogola).....	281
DZMITRY KLIABANAU	
Topos Rzymu jako element „mitu Husowskiego” Władzimira Arłoua	
(na materiale powieści <i>Czasy dżumy</i>).....	293
Михаил Строганов	
<i>Город пышный, город бедный</i> и его родственники	305
Павел Лавринец	
Поэтосфера Вильнюса как города храмов	317
Валентина Брио	
Вильнюсские дворики как особенный городской локус	329
Наталия Няголова	
Топос «города греха» в литературной урбанистике болгарской	
«оттепели». Предварительные заметки.....	343
Михаил Тимофеев	
Что делает наши ландшафты такими разными, такими	
привлекательными? (Английский индустриальный пейзаж	
XVIII-XX веков).....	355
PRZESTRZEŃ PODRÓŻY	367
MATYŁDA CHRZĄSZCZ	
Podróż do źródeł tożsamości. <i>Wschód</i> Andrzeja Stasiuka	369
MICHAŁ MILCZAREK	
<i>Wyspa</i> Gołowanowa albo o poszukiwaniu sensu w Arktyce.....	379
Александр Вавжинчак	
Путь как судьба. Повесть Виктора Астафьева <i>Перевал</i>	393

PRZESTRZEŃ WIZUALNA	405
Якуб Садовски	
Интеллигент в пространстве анимации. Мультфильмы по рассказам Эдуарда Успенского.....	407
Евгения Строганова	
Женщина с книгой в портретной живописи второй половины XVIII – первой половины XIX в. Модель и пространство. Заметки к теме	421
Наталья Мариевская	
Социальные пространства в динамике сюжета. Анализ драматургии современного фильма.....	435
Наталия Злыднева	
Концепт «путь-дорога» в русской живописи. наброски к теме	449
INDEKS OSÓB	461
Указатель имён.....	467

URSZULA TROJANOWSKA
Uniwersytet Jagielloński

„Schody w pustkę”¹ – przestrzeń i sen w opowiadaniu *Szatniarz* Jeleny Dołgopiat

Problem iluzorycznego charakteru rzeczywistości i eksplorację jej różnych wariantów można uznać za dominantę prozy Jeleny Dołgopiat. Pozostając mocno osadzoną w codzienności², pisarka nieustannie podejmuje rozważania nad sposobami i sensem istnienia człowieka we Wszechświecie, a także otwiera przed nim liczne światy alternatywne³. W opowiadaniu *Szatniarz*⁴ (*Гардеробищик*) charakterystyczna dla Dołgopiat tendencja do poddawania rzeczywistości próbie trybu warunkowego⁵ przyjmuje formę zderzenia jej z przestrzenią snów.

Główna bohaterka utworu rozpoczyna studia w Moskwie. Znajduje się więc na początku swej drogi życiowej, a ważnym elementem budowania jej tożsamości okazują się relacje z otaczającą przestrzenią. Jak słusznie zauważa Dariusz Czaja:

¹ Е. Долгопят, *Гардеробищик* [w:] *те же, Гардеробищик*, Издательство Престиж-книга, Москва 2005, s. 33.

² Łączenie drobiazgowych opisów codziennego życia bohaterów z motywami fantastycznymi stanowi wizytówkę pisarki. Zwracają na to uwagę m.in.: Rebeka Frumkina, Daniil Czkonja czy Irina Kaspе. Zob. Р. Фрумкина, *Тушь, перо*, „Знамя” 2006, № 11, s. 210; Д. Чкония, *Воплощенные сны*, „Дружба народов” 2007, № 2, s. 211; И. Каспэ, *И ни птица, ни ива слезы не прольет. Вишневый сад и глобальное похолодание в новеллах Елены Долгопят*, „NG. Ex libris” 2002, № 7 (226), [on-line:] <http://dlib.eastview.com/browse/doc/2793596> (25.02.2015).

³ Piszę o tym np. w: U. Trojanowska, *Rozgałęzienia. Światy możliwe w twórczości Jeleny Dołgopiat* [w:] *Światy alternatywne*, Monografia wydana przy współpracy z Magazynem Antropologiczno-Społeczno-Kulturowym „Maska”, Kraków 2015, s. 9-20.

⁴ Wszystkie tytuły utworów Dołgopiat podaję w moim tłumaczeniu – U.T.

⁵ Dołgopiat w taki właśnie sposób określa swoją metodę twórczą. Zob. Е. Долгопят, „Слегка смеяю реальность...”, Встреча для вас, Собеседник, Чебоксарский международный кинофестиваль, „Грани” 2012, [on-line:] <http://www.grani21.ru/pub/elena-dolgopjat-slegka-smeshaju-realnost> (2.07.2021).

Nie umiemy żyć i – w rzeczy samej – nie żyjemy w przestrzeni jednolitej, homogenicznej czy pustej. Poszczególne fragmenty przestrzeni [...] wciąż zabarwiają się dla nas uczuciowo, wciąż mają swój kolor, smak i zapach, wciąż fascynują albo budzą grozę⁶.

W opowiadaniu przestrzeń wewnętrzną bohaterki zostaje więc wyraźnie wyeksponowana⁷. Zwraca uwagę fakt, że dziewczyna nie posiada miejsca własnego. Opuściła dom rodzinny na prowincji, a Moskwa jest dla niej obcym i przerażającym miastem, w którym czuje się zagubiona:

Москву я практически не знала [...]. То, что мне было знакомо, походило на странную структуру, чем-то напоминающую обломок космического корабля, затерянный в пустоте космоса⁸.

Sofia aktywnie próbuje ośwoić nieprzyjazną przestrzeń, przekształcić budzący lęk ogrom kosmosu w miejsce swoje, znajome:

Мне было очень неуютно, и я стремилась расширить свои представления об этом городе, заполнить пустоту космоса ясной системой улиц, переулков, магазинов, сквериков, памятников, музеев...⁹

Poczucie bezpieczeństwa budują spacer, pozwalające doświadczać przestrzeni miasta, by sięgnąć po słowa Elżbiety Rybickiej, „w praktyce codziennego życia, z punktu widzenia przechodnia”¹⁰. Co ciekawe, bohaterka poznane ulice zaznacza na mapie, jak gdyby łącząc w jedną całość miasto doświadczane z konceptualnym. W teorii Michela de Certeau „miasto-koncept jako teoretyczny konstrukt podporządkowane jest idei mapy”, zaś przechadzka – „praktyką, kwestionującą jego konceptualność”¹¹. Sofia natomiast potrzebuje mapy, by naocznie przekonać się o zapełnianiu pustki przestrzeni własnymi sensami:

⁶ D. Czaja, *Nie-miejsca. Przybliżenia, rewizje* [w:] *Inne przestrzenie, inne miejsca. Mapy i terytoria*, wyd., red. i wstęp D. Czaja, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2013, s. 13.

⁷ Jak podaje Czaja za Michelem Foucaultem, powyższe uwagi „odnoszą się do przestrzeni wewnętrznej”. Zob. tamże.

⁸ Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 32-33.

⁹ Tamże, s. 33.

¹⁰ E. Rybicka, *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)* [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Universitas, Kraków 2012, s. 474, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 50.

¹¹ Tamże.

В общезитии [...] я раскрывала [...] карту и отмечала пройденный маршрут. [...] я-то по-своему с безумием боролась, строя образ огромного чужого города, как лестницу в пустоте. [...] У меня появились любимые улицы, на которые я возвращалась. Неосвоенное пространство меня тревожило все меньше. Мне было на что опереться¹².

Postępowanie bohaterki potwierdza wnioski badaczy, którzy analizując znaczenie i rolę mapy, podkreślają jej związek z terytorium, „akcentując [...] nie tyle jej zdolność reprezentacji przestrzeni, ile moc sprawczą, przekształcania i wytwarzania”¹³. W jej przypadku dokładnie sprawdza się spostrzeżenie Karla Schlögela, iż:

Przestrzeń, dopóki się jej nie wymierzy i nie policzy, jest przerażająca, dzika, niezdyscyplinowana, nieposkromiona, pusta, niezmierzona. Dopiero wymierzona przestrzeń jest poskromiona, poznana, zdyscyplinowana, [...] zmuszona do opamiętania. Dopiero przestrzeń terytorialna jest możliwa do opanowania i opanowana, staje się przestrzenią panowania¹⁴.

Doświadczenie przestrzeni, i szerzej: świata, uznać należy za sposób istnienia Sofii, czym przypomina bohaterów prozy Andrieja Płatonowa¹⁵. Bohaterka sama określa siebie jako obserwatora i człowieka poza czasem: „Я человек без времени. Без бремени”¹⁶. Właśnie ta cecha sprawia, że dziewczyna zostaje wybrana przez szatniarza na jego spadkobierczynię i – w pewnym sensie – powiernicę. Serafim Iwanowicz może być pewny, że nie przegapi ona śladów prowadzących do odkrycia tajemnicy jego życia i poświęci wystarczającą uwagę ważnym dlań przedmiotom.

W utworze przestrzeń miasta w klasyczny sposób jest przeciwstawiona wsi. Sofia, która przyjechała z małego miasteczka i „dusi się” w mieście oraz akademiku, wprowadza się do domku letniskowego wujka w podmoskiewskiej osadzie. Wieś zapewnia jej przestrzeń do życia, powietrze, wolność i spokój. Również wujek zdaje się postrzegać Moskwę jako twór zagrażający zdrowiu i kondycji psychicznej człowieka. W opowiadaniu zdecydowanie pozytywnie nacechowane zostają

¹² Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 33.

¹³ Е. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków 2014, s. 145, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 109.

¹⁴ Cyt. za: tamże.

¹⁵ Zob. np.: А. Платонов, *Котлован* [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, т. 2, Информпечать, Москва 1998, s. 311.

¹⁶ Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 5-6.

peryferie: bohaterka nie potrafi się zadomowić w metropolii, a pełnowartościowe życie zapewnia jej zamieszkanie poza miastem, z dala od centrum. Nawet miejsca, które oswaja dla siebie w Moskwie, są położone na uboczu.

W domu wuja Sofia czuje się jak u siebie, jednak przebywanie w nim ma z góry określony przedział czasowy: na wiosnę będzie musiała się wyprowadzić. Bohaterka pragnie zatem, by zima ciągnęła się jak najdłużej, w czym dostrzec można odwrócenie tradycyjnej semantyki wiosny. Zamiast zwiastować nowy początek, dla dziewczyny oznacza ona koniec. Wraz z nadejściem ciepłych dni – straci swój tymczasowy dom. Uzasadnione wydaje się więc jej porównanie z bajkową śnieżynką: „Я казалась сама себе снегурочкой, которая растает и уйдет в небо с дымом весенних, пожирающих прошлогоднюю траву костров”¹⁷.

Pomimo tymczasowości, która z pewnością burzy poczucie bezpieczeństwa, Sonia oddaje się doświadczaniu wiejskiego życia i celebruje wszystkie związane z nim czynności: „Я жила своей прежней жизнью. Отгребала снег, ходила за водой, топила печь, разговаривала с кошкой...”¹⁸. Istotny wydaje się fakt, że bohaterka traktuje dom jak żywą osobę, kogoś bliskiego:

Что значит присматривать за домом? Не оставлять его надолго, возвращаться каждый вечер, здороваться, обходить все его углы и закоулки, протирать раз в неделю пыль. Выбивать половики, мыть полы. Печь топить вечером и утром. Уходя, смотреть внимательно, погашен ли свет, прогорели ли дрова, задвинута ли заслонка¹⁹.

Снежные следы не таяли, так дом промерз. После, когда я печь затопила, когда огонь заговорил, окна расплакались. От счастья, что ли²⁰.

W bezpiecznych ścianach Sofia bez przeszkód doświadcza siebie. Lubi swoją samotność i chętnie się w niej zanurza. Nawet romans z sąsiadem nie zakłóca jej nieco sennego, spokojnego istnienia. Relacja bohaterów jest ściśle związana z danym miejscem, możliwa tylko w nim i tak jak przebywanie bohaterki w osadzie – ma tymczasowy charakter. Co ciekawe, również chłopak odbiera romans w podobny sposób; Sofia stanowi dla niego nieodłączną część przestrzeni osady:

¹⁷ Tamże, s. 56.

¹⁸ Tamże, s. 51.

¹⁹ Tamże, s. 8-9.

²⁰ Tamże, s. 10.

[...] я не представляю тебя вне этого места. [...] Мне даже в голову не приходит, что я могу встретиться с тобой где-нибудь в городе. Тем более – привести тебя к себе домой²¹.

Związek Sofii z przestrzenią chwilowego schronienia prowadzi do wniosku o nietrwałości jej istnienia. Jeśli wraz z nadejściem wiosny będzie musiała opuścić dom, sama też jakby przestanie istnieć, gdyż jej egzystencja w oderwaniu od tego miejsca nie jest możliwa. I chociaż początkowo nie zgadza się z kochankiem i zaznacza: „существую я не только здесь”²², to w końcu przyznaje, że i jej odpowiada taki stan rzeczy.

Okazuje się więc, że Sofia jest zależna od czasu, chociaż, jak pisałam wyżej, sama charakteryzuje siebie jako wolną od tej zależności. W utworze zostaje to wyartykułowane dwukrotnie, przy czym czas jest określany jako brzemię²³.

Bohaterka nigdy się nie śpieszy, nie pozwala, by zobowiązania czasowe zakłóciły jej proces doświadczania. Spokój i niespieszność działań wywołują skojarzenie ze snem, co dodatkowo podkreśla panująca wokół cisza. Sama Sonia odczuwa czasem swe istnienie jako nierealne. Dziewczyna żyje jakby na przecięciu świata realnego i zaświatów. Jej życie można więc porównać do snu, który zgodnie z definicją Nikity Tołstoja znosi granicę pomiędzy światem materialnym a innym, pozaziemskim. Sen likwiduje także granice między przeszłością, teraźniejszością a przyszłością²⁴. Należy go zatem uznać za przestrzeń łączącą najróżniejsze epoki i wymiary istnienia.

Życie Sofii również łączy różne wymiary rzeczywistości. Jak wspomniano wyżej, bohaterka egzystuje w pewnym zawieszeniu – będąc uzależniona od zmieniających się pór roku, jednocześnie znajduje się jakby poza czasem. Odczucie to wzmacnia wkraczająca znienacka w jej świat historia szatniarza, określona przez redaktora czasopisma o charakterystycznym tytule „Fantastyka i realność” jako zbyt nieprawdopodobna. Twierdzi on, że nawet fantastyka powinna opierać się na prawdzie, zaś opisanie przez Serafima doświadczenie pracy w instytucie badań nad snami znacznie wykracza poza granice „możliwego”. Okazuje się jednak, że rzeczywistość potrafi być bardziej fantastyczna niż zmyślenie, co koresponduje zarówno z podejściem do literatury samej pisarki²⁵, jak również Natalii Iwanowej,

²¹ Tamże, s. 55.

²² Tamże.

²³ Zob. tamże, s. 5, 34.

²⁴ Zob. Г.Н. Кулагина, *Магия снов*, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/magiya-snov/viewer> (22.04.2021).

²⁵ Zob. Е. Долгопят, *„Слегка смещаю реальность...”*

która zauważa; „Действительность сама фантастична – надо только это ее качество увидеть, а потом вытащить, удвоить, утроить”²⁶.

Dołgopiat podejmuje z czytelnikami ciekawą grę, uwiarygodniając opowieść szatniarza opublikowanym w 2016 roku opowiadaniem-studium *Сны* (Сны). Utwór ten utrzymany jest w konwencji pracy naukowej: posiada przypisy, podmiot mówiący występuje w liczbie mnogiej, do tekstu włączone zostają archiwalne dokumenty (np. konspekty rozmów ze Stalinem), notatki, wywiady. Dołgopiat występuje jako autorka publikacji, zaznacza jednak, że „Автор исследования пожелал остаться неизвестным”²⁷. W tekście tym zostaje zaprezentowana historia istnienia i działalności laboratorium snu, w którym pracę przedstawia w utworze *Szatniarz Serafim*. Instytut zyskuje zakorzenienie w konkretnej rzeczywistości historycznej: w pracy podane są daty, nazwiska kolejnych dyrektorów, przedstawione losy pracowników i zbiorów w ważnych dla kraju momentach, na przykład w trakcie drugiej wojny światowej.

W instytucie podjęto próbę przekształcenia snów w realność, co rozumieć można jako pragnienie włączenia świata duchów w rzeczywistość ziemską, a także uczynienie z indywidualnych marzeń sennych dobra wspólnego. Ulotne, dostępne tylko jednej osobie widzenie ma zyskać wymiar materialny i konkretny.

Zatrudnieni w instytucie śniący (*сновидцы*) podlegali podczas snu szczegółowym badaniom: mierzono im ciśnienie, puls, temperaturę. Na podstawie opowieści śniącego sen nagrywano jako film, a następnie prezentowano na ekranie. Podczas projekcji przeprowadzano te same badania, a wyniki porównywano. Jeśli parametry różniły się od siebie, w filmie dokonywano poprawek. Celem było odtworzenie na jawie dokładnie tych samych reakcji osoby śniącej, jakie zachodziły podczas snu. Serafim zastanawia się: „Зачем нужно воплощать чужие сны [...] Да и кто их сможет понять?”²⁸. Okazuje się jednak, że sfilmowane sny potrafią oddziaływać na widzów w taki sam sposób jak na śniącego. Stają się zatem własnością innych, a bohater zauważa nawet, że są realniejsze od jego własnych snów²⁹. Szatniarz doświadcza też zjawiska odwrotnego, kiedy to jawa wydaje mu się snem: „Если честно, я даже подумал, что явь может оказаться сном”³⁰. W utworze sen i jawa stają się zatem bardzo trudne do rozróżnienia, co odzwierciedla także

²⁶ Н. Иванова, *Русский крест. Литература и читатель в начале нового века*, Время, Москва 2011, s. 135.

²⁷ Е. Долгопят, *Сны. Рассказ-исследование*, „Новый мир” 2016, № 12, s. 9.

²⁸ Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 71.

²⁹ Zob. tamże, s. 70.

³⁰ Tamże, s. 76.

historia Sofii. Na nagrany w przeszłości cudzym śnie widzi ona kobietę, na którą sama niedawno zwróciła uwagę w Moskwie:

Женщина, в высокой боярской шапке, точно подернутой инеем, в посеребренной шубе сидела на трибуне стадиона [...] Именно эту женщину я видела на трибуне всего месяц назад, в феврале 1983-го. Как она оказалась на старой – совершенно очевидно! – пленке [...] Причем снята она была как будто с моей точки зрения. Непостижимо³¹.

Granica między snem a jawą przestaje zatem istnieć, sny wkraczają do rzeczywistości bohaterki. Jak twierdzi Serafim, rzeczywistość okazuje się fałszem, a sen – prawdą³². Być może cudzy sen z 1937 roku spełnia się w oddalonej o ponad czterdzieści lat przyszłości, a być może potwierdza się po prostu, że: **„жизнь есть сон, а вернее – сны. Бывшие когда-то и будущие”**³³. Stwierdzenie to pozwala uznać utwór Dołgopiat za wpisujący się w tradycję literacką, reprezentowaną m.in. przez Dmitrija Miereżkowskiego, któremu życie ziemskie jawiło się jako sen lub cień, czy Zinaidę Gippius, która w jednym z wierszy wyznaje: „[...] жизнь моя – сны”³⁴.

Przemieszczenie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości dokonuje się nie tylko w życiu bohaterki, lecz także w strukturze organizacyjnej utworu. Daty wyraźnie dzielą utwór na trzy części. Pierwsza z nich nosi tytuł 1983 i w niej właśnie rozgrywają się dotyczące Sofii wydarzenia. Część kolejna to czytane przez dziewczynę opowiadanie Serafima, rok 1937. O ile nie budzą one żadnych wątpliwości i harmonijnie łączą się z fabułą, o tyle część ostatnia wywołuje spore zaskoczenie i każe zatrzymać się w poszukiwaniu sensu. Oto bowiem po skończonej przez Sonię lekturze, która wszak podjęta została przez nią w roku 1983, pojawia się data-tytuł 3156. Przy czym narracja zdaje się niczym niezakłóconą kontynuacją prowadzonej przez bohaterkę opowieści: „Ну что ж. Я прочитала его исповедь”³⁵.

Wydaje się, że zabieg taki podkreślać ma uniwersalizm przedstawionej historii³⁶. Bohaterka, która nie знаła szatniarza osobiście, niespodziewanie wkracza

³¹ Tamże, s. 40

³² Zob. tamże, s. 93-94.

³³ Tamże, s. 94. Zaznaczenie moje – U.T.

³⁴ Cyt. za: Г.Н. Кулагина, *Магия снов...*

³⁵ Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 94.

³⁶ Zauważa to także Olga Chegaj, która pisze, że podział utworu Dołgopiat na trzy części (odmienne czasoprzestrzenie) wskazuje na „глубинные проблемы бытия, связавшие прошлое (30-е годы), настоящее, совпадающее со временем рассказывания (1983) и будущее, отмеченное условным числом 3156”. О.Ч. Хегай, *Культура чтения как способ «постижения смысла»*

w jego przestrzeń intymną, stając się wraz z nim świadkiem jeszcze większej intymności (sny) obcych zupełnie osób. Przeżywając rozterki i senne marzenia innych, sama w nich niejako uczestniczy, a jednocześnie jej życie stanowi część cudzych opowieści, co wyraziście demonstrowa odkrycie własnych doświadczeń w śnie z przeszłości. Historia Serafima, a także Sofii może być więc tak samo przeżywana przez czytelników w dalekiej przyszłości, którzy też mogą odkryć w niej część siebie.

Stwierdzenie, że życie jest zbiorem minionych i przyszłych snów, uznać chyba można za najistotniejsze przesłanie utworu³⁷. Tworzy ono wizję świata jako łączących się ze sobą najróżniejszych wymiarów czasoprzestrzennych, których granice tracą na znaczeniu. Taka przestrzeń zapewnia też wolność. „Сон – пространство свободы”³⁸ – powie szatniarz, co koresponduje z twierdzeniem Konstantina Isupowa, który w metaforze życia-snu zwraca uwagę na „самоценность сна как формы свободы от обиденной детерминации”³⁹. Wiąże się to z faktem, że w snach wszystko jest możliwe i nic nie wywołuje zdziwienia; nawet nadprzyrodzone wydarzenia odbierane są zupełnie naturalnie, co sprawia, że sen staje się „убедительнее и ценнее внесовижданского мира”⁴⁰.

Na kartach opowiadania Dołgopiat pada jeszcze jedno znamienne stwierdzenie: „невозможно жить только явью”⁴¹. Rzeczywistość, jak można wnioskować, jest dla człowieka zbyt ograniczająca. Sny zapewniają wyzwolenie i, jak pisze Isupow, stanowią „порыв к бесконечному, как способ богочеловеческого диалога и контакта с потусторонними силами”⁴². Wydaje się, że właśnie z tego względu Sofia wybiera na wpół senną, samotną egzystencję. Zatarcie granic pomiędzy jawą a snem przynosi poczucie wolności i spokoju.

Nieuchronny bieg czasu przedstawiony zostaje w utworze w nieco nierzeczywistej poetyce. Miejsce bohaterki w akademiku zajmuje bowiem babcia jednej ze

художественного произведения, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/kultura-chteniia-kak-sposob-postizheniya-smysla-hudozhestvennogo-proizvedeniya/viewer> (4.07.2021).

³⁷ Danił Czkonja stwierdza, że szatniarz podejmuje próbę ocalenia nie tyle taśm filmowych, ile „саму реальную жизнь погибших людей, память об этой жизни”. Д. Чкония, *Воплощенные сны...*, s. 212.

³⁸ Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 94.

³⁹ К.Г. Исупов, *Сон* [w:] *Космос русского самосознания. Лексикон*, s. 231, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/son-iz-avtorskogo-slovary-kosmos-russkogo-samosoznaniya> (4.05.2021).

⁴⁰ Тамże.

⁴¹ Е. Долгопят, *Гардеробищик...*, s. 95.

⁴² К.Г. Исупов, dz. cyt., s. 231. Dlatego też, jego zdaniem, przedkłada się je w literaturze i sztuce (np. romantyzmu czy symbolizmu) nad inne typy realności jako „Дар онтологической и духовной свободы”.

współlokatorek. Kiedy Sofia pojawia się w pokoju, na swoim łóżku zastaje staruszkę. Dziewczyna utożsamia się z kobietą, która, podobnie jak ona sama, straci mieszkanie wraz z nadejściem wiosny. Ich losy zostają zatem niespodziewanie połączone. Bohaterka widzi w postaci staruszki samą siebie, co wskazuje na fakt, że choć neguje swoją zależność od czasu, jest ona jednak nieunikniona. Epizod ten można uznać też za swego rodzaju antycypację przeniesienia zakończenia utworu do odległego stulecia.

Część, której akcja dzieje się w 3156 roku, jest bardzo krótka i stanowi tylko zakończenie opowiadania. Narratorka streszcza w niej książkę czytaną przed śmiercią przez szatniarza. Dotyczy ona przyszłości, w której ludzkość straciła umiejętność spania i, co za tym idzie – snienia. Ponieważ jednak życie samą jawą jest zbyt trudne, ludzie wymyślają i filmują swoje sny, które zyskują ogromną wartość. Jak się wydaje, historia ta stanowi ważną wskazówkę interpretacyjną. Być może cała opowieść Sofii to tylko sen, wyśniony lub stworzony przez kogoś w przyszłości. To, co wydaje się realne, okazuje się więc czymś wymysłem bądź marzeniem. Isupow zauważa:

Сон есть черновик возможных миров. [...] На фоне многократных приравнений сна и жизни [...], сна и смерти [...] убедительно выглядят гипотезы сновидческой философии истории, которая описывает реальность, построенную по принципу «матрешки» и перехода бога–демиурга из одного сна в другой⁴³.

Taka interpretacja utworu przywodzi na myśl świat przedstawiony w powieści Vladimira Nabokova *Zaproszenie na egzekucję* (*Приглашение на казнь*), gdzie również trudno odróżnić sen od jawy, która zdaje się mniej rzeczywista i prawdziwa niż senne widzenia. Syncynat mówi:

Я окружен какими-то убогими призраками, а не людьми. Меня они терзают, как могут терзать только бессмысленные видения, дурные сны, отбросы бреда, шваль кошмаров – и все то, что сходит у нас за жизнь. В теории – хотелось бы проснуться. Но проснуться я не могу без посторонней помощи, а этой помощи безумно боюсь...⁴⁴

Warto przyjrzeć się w tym kontekście śmierci szatniarza. Jeżeli życie jest snem, udającym prawdziwe istnienie, to tylko przebudzenie, czyli śmierć zapewnia

⁴³ Там же, s. 232.

⁴⁴ В. Набоков, *Приглашение на казнь*, Издательство АСТ, Москва 2003, s. 32.

wyzwolenie. Można zatem przypuszczać, że umierając, szatniarz budzi się do pełnego życia, co odzwierciedla także historia Sofii. Dzięki śmierci Serafima otwiera ją się przed nią tylko przeczuwane do tej pory wymiary istnienia.

W utworze zarysowuje się ciekawa paralela pomiędzy doświadczaniem przestrzeni i snu. Bohaterka, żeby ośwoić obcą przestrzeń i przekształcić ją w miejsce własne, tworzy mapę. Przestrzeń zostaje więc poskromiona. Za podobne działanie należy uznać doświadczenia przeprowadzane w instytucie badań nad snami. Zbadanie snu, nadanie mu poprzez sfilmowanie materialnego wymiaru, przekształca go przecież w konkret i podporządkowuje człowiekowi. Być może działalność instytutu stanowi zatem wyraz lęku przed nieznanym i próbę zapanowania nad tym tajemniczym, niedyscyplinowanym i dzikim wymiarem istnienia. W efekcie powstaje coś na kształt dostępnej dla wszystkich mapy snów. O ile jednak miejsca poznane prze Sofię i naniezione na mapę rzeczywiście stają się „swoje” i znajome, o tyle ze snami rzecz pozostaje bardziej skomplikowana. Dylemat z przypowieści Zhuangzi o śnie motyla⁴⁵ nie zostaje u Dołgopiat rozstrzygnięty i bez odpowiedzi pozostaje pytanie, kto śni się komu. Zasadne wydaje się zatem zakończenie niniejszych rozważań słowami Isupowa: „Сон есть магия бытия и параллельная жизнь”⁴⁶.

Bibliografia

- Czaja D., *Nie-miejsca. Przybliżenia, rewizje* [w:] *Inne przestrzenie, inne miejsca. Mapy i terytoria*, wyb., red. i wstęp D. Czaja, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2013.
- Kuziów M., [on-line:] <http://kuutamossa.blogspot.com/2012/06/sen-motyła.html>.
- Rybicka E., *Geopoetyka (o mieście, przestrzeni i miejscu we współczesnych teoriach i praktykach kulturowych)* [w:] *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M.P. Markowski, R. Nycz, Universitas, Kraków 2012, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 50.
- Rybicka E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków 2014, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 109.
- Trojanowska U., „Sytuacja pociągu” jako metafora twórczości Jeleny Dołgopiat. Rosyjski wariant realizmu magicznego, „Slavia Orientalis” 2019, nr 1.

⁴⁵ Ta jedna z najbardziej znanych przypowieści chińskiego filozofa brzmi: „Zhuangzi śnił o tym, że jest motylem. Latał z kwiatka na kwiatek, był lekki, wolny i szczęśliwy. Obudził się. Czy to Zhuangzi śnił, że był motylem, czy to motyl śni, że jest Zhuangzi?” Cyt. za: M. Kuziów, [on-line:] <http://kuutamossa.blogspot.com/2012/06/sen-motyła.html> (10.07.2021).

⁴⁶ К.Г. Исупов, dz. cyt., s. 231.

Trojanowska U., *Rozgałęzienia. Światy możliwe w twórczości Jeleny Dołgopiat* [w:] *Światy alternatywne*, Monografia wydana przy współpracy z Magazynem Antropologiczno-Społeczno-Kulturowym „Maska”, Kraków 2015.

Долгопят Е., *Гардеробищик* [w:] Е. Долгопят, *Гардеробищик*, Издательство Престиж-книга, Москва 2005.

Долгопят Е., *Путь домой* [w:] Е. Долгопят, *Тонкие стекла*, Издательский центр У-Фактория, Екатеринбург 2001.

Долгопят Е., „Слегка смещаю реальность...”, Встреча для вас, Собеседник, Чебоксарский международный кинофестиваль, „Грани” 2012, [on-line:] <http://www.grani21.ru/pub/elena-dolgopjat-slegka-smeshhaju-realnost>.

Долгопят Е., *Сны. Рассказ-исследование*, „Новый мир” 2016, № 12.

Иванова Н., *Русский крест. Литература и читатель в начале нового века*, Время, Москва 2011.

Исупов К.Г., *Сон* [w:] *Космос русского самосознания. Лексикон*, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/son-iz-avtorskogo-slovary-a-kosmos-russkogo-samosoznaniya><https://cyberleninka.ru/article/n/son-iz-avtorskogo-slovary-a-kosmos-russkogo-samosoznaniya>.

Каспэ И., *И ни птица, ни ива слезы не прольет. Вишневый сад и глобальное похолодание в новеллах Елены Долгопят*, „NG. Ex libris” 2002, № 7 (226), [on-line:] <http://dlib.eastview.com/browse/doc/2793596>.

Кулагина Г.Н., *Магия снов*, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/magiya-snov/viewer>.

Набоков В., *Приглашение на казнь*, Издательство АСТ, Москва 2003.

Платонов А., *Котлован* [w:] А. Платонов, *Собрание сочинений*, т. 2, Информпечать, Москва 1998.

Фрумкина Р., *Тушь, перо*, „Знамя” 2006, № 11.

Хегай О.Ч., *Культура чтения как способ «постижения смысла» художественного произведения*, [on-line:] <https://cyberleninka.ru/article/n/kultura-chteniya-kak-sposob-postizheniya-smysla-hudozhestvennogo-proizvedeniya/viewer>.

Чкония Д., *Воплощенные сны*, „Дружба народов” 2007, № 2.

ABSTRACT

„Stairs to the void” – Space and Dream in the Story *Cloakroom Attendant* (Тарде-побушук) of Jelena Dolgopiat

The article deals with the considerations and category of space, which are connected with the theme of dream in the story *Cloakroom Attendant* by Jelena Dolgopiat. There is a classic contrast between the city (alien, dangerous and unfit for life) and the village, ensuring peace and security, in this work. The protagonist of the story leads a lonely, half-sleepy existence, lives as if she is out of time. When unexpectedly she becomes the heiress of a cloakroom attendant, other people's dreams enter her life and open up new dimensions of existence for her. The line between waking and dreaming becomes blurred. The events in the protagonist's life turn out to be part of dreams of the people she does not know. The past, present and future intertwine into one substance, which is characteristic of a dream and is reflected in the structure of the piece. In the story both the space and dreams are “mapped”, which is to tame them and subordinate them to man. However, while the space put on the map becomes “familiar” and friendly to the protagonist, the issue of dreams is more complicated and it is not known whose dreams are in each of the presented events.

Keywords: Jelena Dolgopiat, contemporary Russian literature, dreams, space

Słowa kluczowe: Jelena Dołgopiat, współczesna literatura rosyjska, sny, przestrzeń

Tom jubileuszowy, który oddajemy do rąk czytelnika, stanowi wyraz najwyższego uznania wobec imponującego dorobku naukowego oraz wdzięczności za lata działalności dydaktycznej Pana Profesora Wasilija Szczukina. Publikacja jest próbą odzwierciedlenia szerokiego spektrum zainteresowań badawczych Jubilata, oscylujących wokół historii literatury i kultury rosyjskiej, metodologii badań literackich, poetyki sztuki totalitarnej, a także szeroko rozumianej geografii humanistycznej; osadza jednocześnie te pojęcia w kontekście macierzystym badacza – to jest fenomenów przestrzeni i tożsamości. Z wielką radością pragniemy podkreślić, że niniejsza księga, na którą złożyły się teksty wielu wybitnych badaczy literatury, sztuki i kultury, pragnących uhonorować Profesora Szczukina, stanowi platformę do wymiany myśli naukowców reprezentujących ośrodki naukowo-akademiczne między innymi w Polsce, Izraelu, Bułgarii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Rosji, na Litwie i Białorusi, co należy uznać za jawne świadectwo swoistej niezależności nauki i jej niepodlegania różnorodnym ograniczeniom, które w danym czasie i danej przestrzeni mogą hamować kontakty i zaburzać procesy konsolidacyjne na bazie twórczej wymiany.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-730-9

